

Islam og undervisningsmateriale i gymnasiet og på HF

Af Jørgen Bæk Simonsen

Indledning

Den store interesse for islam og muslimer, der gennem nu mange år har kunnet aflæses af mediernes fokus, kan ikke med rimelighed betegnes som et fænomen skabt af mediernes, selvom det skal medgives, at den vinkel, der lægges til grund i diverse medier, ofte lader meget tilbage at ønske (Hervik 2002; Hussain, Yalmaz & O'Connor 1997; Madsen 2000 og Andreassen 2007). Det blev klart og elegant understreget, da PETs daværende chef politimester Lars Findsen i begyndelsen af november 2005 efter tilbageholdelsen af flere unge muslimer i den såkaldte Glostrup-sag gjorde gældende, at mediernes naturligvis skal beskrive begivenheder i det omgivende samfund, men samtidigt opfordrede journalisterne til at være opmærksom på at måden, hvorpå tilbageholdelsen af de unge blev formidlet (www.dr.dk/Nyheder/Indland/2005/11/04/220402.htm, besøgt den 24. august 2008). Det er derfor ikke mediernes, der har skabt de sidste mange års fokus på islam og muslimer, og vi må søge andre steder, hvis vi skal forsøge at give et bud på, hvorfor islam og muslimer har fået den centrale placering i det offentlige rum, som tilfældet er.

Meget taler for, at der er flere forskellige og uafhængige årsager til den opmærksomhed, islam og muslimer er blevet til del i den offentlige debat, og som ret beset ikke har nogen indre forbindelse. På den ene side kan vi notere den vækst i antallet af muslimske medborgere, de fleste europæiske lande har oplevet gennem de sidste årtier. I dag er der bosat mellem 14 og 17 mio. muslimer i Europa, og det forhold har af indlysende grunde påkaldt sig opmærksomhed. Nogle spørger hvordan det kunne gå til og har forklaret fænomenet som et resultat først og fremmest af arbejdskraftmigrationen udløst af det europæiske økonomiske mirakel i 1960'erne (Coleman & Wadensjö 1999; Rasmussen 2008; Thomsen 2006 og Mikkelsen 2007), og andre tolker det som udtryk for en målrettet men skjult muslimsk plan, hvis egentlige mål er at gøre Europa til en del af den muslimske verden (Brix, Hedegaard og Hansen 2003; Slot-Henriksen 2005 og Brix 2008. Se også Karsh 2007). Andre igen henviser til den urolige og voldsomme politiske udvikling, der har præget dele af den muslimske verden gennem de sidste årtier af det 20. århundrede, og som resulterede i store flygtningestrømme, der fra begyndelsen af 1980'erne også slog igennem i en dansk sammenhæng (Harding 2000 og Sandahl 2004). Ligesom Vesten i

den moderne muslimske verden ofte får skylden for alle mulige problemer, synes islam og muslimer i vor del af verden for nogle at kunne forklare og begrunde alle tænkelige problemer, som har hjemsøgt de vestlige samfund gennem de seneste årtier.

Undervisningsministeriets statistiske kontor har endnu ikke offentliggjort tal for, hvor mange elever der er indskrevet i de gymnasiale uddannelser ved skoleårets begyndelse i august 2008, men de seneste tal angiver, at der i 2005 var i alt 72.684 elever indskrevet, og af disse er antallet af efterkommere angivet til 6.440 (www.uvm.dk – besøgt den 24. august 2008). I hvilket omfang de unge opfatter sig selv som muslimer eller identificerer sig med islam varierer fra den ene til den anden, og fra situation til situation. Men uanset dette er de unge i kød og blod med til at minde om, at de ved begyndelsen af det 21. århundrede er en del af den sociale virkelighed i de danske ungdomsuddannelser. Det har gjort islam og muslimer til en del af den danske gymnasieskole, ganske som den allerede gennem årtier har været en del af den danske folkeskole med alt, hvad det indebærer af nye udfordringer (Ihle 2007; Kristjansdottir 2006 og Kristjansdottir og Timm 2007). Hvor mange muslimer, der er bosat i Danmark, kan ikke afgøres, men et perspektiverende bidrag til belysning af de vanskeligheder, der er forbundet med forsøg på i forskningsmæssige sammenhænge at angive muslimers andel af den samlede befolkning, er givet af Brian Jacobsen i artiklen ”Muslimer i Danmark: en kritisk vurdering af antalsopgørelser” (Jacobsen 2007).

At undervise i religion på gymnasiet

Faget religion er i en dansk tradition et (kundskabs)fag på linie med alle andre, og faget har derfor sine særlige regler og bestemmelser, som spejler det religionsvidenskabelige fundament, der ligger til grund for undervisningen. Der er ikke tale om at sanktionere en bestemt teologisk opfattelse af, hvad denne eller hin religion gør gældende, kun at sikre at eleverne gennem læsning af centrale tekster får indsigt i, hvordan den enkelte religion udtrykker sig, og hvorledes den begrunder sine synspunkter. Det er entydigt formuleret i fagets faglige profil og i de forskellige bekendtgørelser og vejledninger, ministeriet har udsendt. Artiklens forfatter har ved en tidligere lejlighed i samarbejde med Jakob Skovgaard-Petersen og Tim Jensen givet en karakteristik af de bøger, der for år tilbage var tilgængelige, når undervisningen i islam skulle planlægges og gennemføres (Jensen

1994). Undersøgelsen indgik i et større europæisk forskningsprojekt, der havde til formål at afdække, hvorledes islam blev skildret i lærebøger til religionsundervisningen i forskellige europæiske lande. For projektet og dets præmisser se indledningen til Bind I side 7ff. Det kan allerede nu afsløres, at det tilgængelige materiale i 2008 på en række punkter er afgørende forskelligt fra det, der fandtes dengang. Hvor islam dengang var én af flere forskellige verdensreligioner med troende i Asien og Afrika, er virkeligheden nu en anden. Den andel, unge muslimer udgør af det samlede antal elever i ungdomsuddannelserne, illustrerer på et håndgribeligt og nærværende niveau, *hvad* den globalisering, den offentlige debat har talt så meget om gennem de senere år, *også* betyder.

Dertil kommer, at det religiøse i bredeste forstand har holdt sit indtog på ny; det religiøse er hverken forsvundet fra hverdagen eller fra det offentlige liv, således som det en periode blev formodet, snarere tværtom (Kepel 1991). I alle dele af verden er de forskellige religiøse traditioner igen blevet aktiveret, og selvom det næppe er den samme form for religiøsitet der udtrykkes, ændrer det ikke ved det forhold, at de religiøse traditioner tilsyneladende har noget at bidrage med, når personer og grupper skal udtrykke, *hvem* de er og *hvorfor* de er, som de er. Engagerede religionslærere i den danske gymnasieskole medvirkede tidligt til, at den nye tendens kunne slå igennem i undervisningen i gymnasiet og HF gennem oversættelser til dansk af centrale værker (Kepel 1992). Religionernes gennemslagskraft har medvirket til et krav om et andet og mere nuanceret undervisningsmateriale til supplement af det, der allerede fandtes. Religionernes stigende betydning for identitet og national selvforståelse har været med til at accentuere behovet for et undervisningsmateriale, der kan bidrage eleverne en forståelse af religionernes aktuelle udtryk. Artiklens sigte er i overensstemmelse hermed at præsentere en del af det materiale, der gennem de seneste år er udgivet om islam til brug for undervisningen i religion i de gymnasiale uddannelser.

I den tidligere undersøgelse blev der taget stærkt forbehold for den tendens flere af de bøger, der blev benyttet i undervisningen, var præget af, ikke så meget fordi de havde synspunkter, der ikke blev delt, men fordi flere af bøgerne efter vores opfattelse var fordomsfulde, og fordi de generelt tenderede til at opfatte islam som en religion, der syntes uden for tid og sted. En del af forklaringen herpå var, at det oftest var tekster fra den normative tradition, der blev præsenteret for eleverne, tekster fra Koran og *hadith* uden

omtale af den nødvendige kontekst og med en implicit antagelse af, at når teksterne gjorde dette eller hint gældende, så var *det* islam, *det* muslimer skulle gøre (Bilag, Bogprofiler s. 30f, 61 og 72). Tekstudvalg af Sv. Aage Bay (Bay 1961), Jes P. Asmussen (Asmussen 1972) og Bent Alster (Alster 1972) havde alle fine og centrale tekster af forskellig art, men det kunne være vanskeligt at relatere deres normative udsagn i en perspektivering af den virkelighed, de store verdensreligioner og deres tilhængere indgik i i samtiden.

Jakob Skovgaard-Petersen *Moderne islam. Muslimer i Cairo.*

I så henseende var Jakob Skovgaard-Petersens bidrag fra 1995 *Moderne islam. Muslimer i Cairo* en klar fornyelse (jeg har til denne artikel gjort brug af 3. udgave, 1. oplag fra 2007). For det første giver forfatteren en introduktion til islam, der er knyttet til den historiske kontekst i hvilken islam oprindeligt blev født, formuleret og systematiseret i, og for det andet giver bogen i en række kapitler eksempler på, hvorledes muslimer bosat samme sted i forskellige historiske perioder forholder sig til deres religions tekster, hvordan de fortolker dem forskelligt afhængigt af tid på den ene side og afhængigt af, hvem der gør fortolkninger gældende på den anden side. Bogen er i den henseende omhyggeligt gennearbejdet, ligesom den i en række kapitler giver introduktion til sider af islam, der i ældre undervisningsbøger ikke altid kom til orde. Det gælder f.eks. sufismen, der i ældre lærebøger altid var repræsenteret med et ofte bredt udvalg af tekster (Pedersen 1952 og Pedersen & Søndergaard 1999), men uden forsøg på at skabe en forståelse for den sociale virkelighed, sufiernes islamforståelse indgår i, og de særlige måder, den udtrykkes på. Derfor fremstår islamisk mystik i mange ældre bøger snarere som et appendiks til islam og de tekster, der bringes fra Koran og *sunna*, og ikke som det, sufismen gennem århundereder har været i alle dele af den muslimske verden: en levende og dynamisk tradition. Sufismen er en måde at fortolke og leve islam på, der gennem historien er blevet og fortsat bliver vurderet meget forskelligt af de muslimske lærde, der har taget forbehold for dele af den sufiske tradition uanset det forhold, at de ofte selv var og fortsat er medlemmer af forskellige sufi-ordener. I *Moderne islam. Muslimer i Cairo* er der på det punkt ingen tvivl - sufismen er også i den moderne verden en levende del af islam. På det punkt blev vejen for en ny og anden måde at præsentere sufismen på allerede banet med udgivelsen af Gina Schmidt og Bent Jørgensens *Islamisk mystik i Senegal. En indre Jihad*

(Schmidt og Jørgensen 1991). Allerede her blev sufismen skildret som andet end mystik i ordets snævre og traditionelle betydning, altså som en måde, en vej ad hvilken en søgende muslim kan gå for at møde sin Gud. Sufismen præsenteres af Schmidt & Jørgensen ikke kun som en religionsform, der tilbyder sine tilhængere muligheden for en form for mystisk forening med det guddommelige, men også som en levende, organiseret ramme, der på alle måder er socialt og økonomisk engageret i det omgivende muslimske samfund.

Den bærende idé i *Moderne islam. Muslimer i Cairo* er ønsket om at formidle kendskab til den omfattende moderniseringsproces, den muslimske verden gennemgår fra begyndelsen af det 19. århundrede og frem. Den europæiske koloniale ekspansion gør en række nye institutioner gældende, der ikke var kendt tidligere, men som den muslimske verden med tiden måtte lære at leve med, f.eks. den moderne nationalstat. Det har betydet, at traditionelle muslimske institutioner er blevet udfordret af en ny virkelighed, og det satte nye debatter i gang. Det er dem der med Cairo som fysisk ramme indgår i bogens forskellige kapitler. Det gøres i forordet klart, at ”...det er slående, hvordan selv disse faste trosætninger eller normer alligevel umærkeligt undergår forandringer, fordi de mennesker, der formulerer eller efterlever dem, mentalt er temmelig forskellige fra deres tipoldeforældre. Nøjagtig som i Frankrig, Kina eller Danmark” (Skovgaard-Petersen 2007, 7). Og ønsket om sammenligninger mellem det ”...vi kender til fra Danmark og andre steder” er med stor konsekvent fastholdt, dels i bogens enkle kapitler med forskellige eksempler og dels i de tekster, forfatteren har udvalgt til diskussion og til perspektivering af de enkelte temaer. I kap.1 fremhæves det, at ”Vi kan overlade til muslimerne at diskutere, hvad Gud præcist har fastlagt med islam. Som borgere i en stadig tættere sammenknyttet verden har vi derimod en interesse i at vide noget om, hvordan muslimer opfatter verden, andre mennesker, sig selv og Gud. Vi skal altså se på muslimers forståelse og udlægninger af islam – ikke for at fastslå, hvem af dem der har ret, men for at kende til og forstå, hvad der rører sig blandt muslimer. Det er ikke så meget islam som *muslimernes opfattelse af islam* (fremhævet i bogen), vi her skal beskæftige os med” (Skovgaard-Petersen 2007, 11). Bogens udvalgte tekster – 90 i alt i den nyeste udgave – er med overblik og kyndig hånd hentet fra et utal af meget forskellige sammenhænge: centrale religiøse værker; lærde værker fra middelalderen og nutiden, polemiske tekster og tekster fra de nye medier,

der dukkede op gennem 1990'erne. Den seneste udgave fra 2007 har i et særligt appendiks (side 158-164) medtaget fine eksempler på, hvilke reaktioner der kunne læses, høres og ses i Cairo under og ikke mindst efter karikatur-krisen i 2005-2006 og opfylder dermed også på det punkt sine intentioner.

Den politiske, ideologiske brug af islam er historisk ældre end terrorhandlingerne mod New York og Washington gennemført den 11. september 2001, og er tæt knyttet til de forandringer og udfordringer, den muslimske verden har oplevet gennem de sidste par århundreder. Men flere ting har bidraget til, at ideologiseringen er slået kraftigere igennem fra begyndelsen af 1970erne. En mere radikal fortolkning af islam var blevet formuleret af Sayyid Qutb, der blev henrettet af det egyptiske system i 1966. Han var allerede før det militære kup i 1952 blevet medlem af Det Muslimske Broderskab, der gøres til genstand for omhyggelig behandling i flere af bogens kapitler. Denne vægtning kan ikke undre, fordi den eksemplarisk og meget pædagogisk dokumenterer, at islam som religion netop ikke er døende men fortsat lever i bedste velgående. Dermed muliggør bogen og dens udvalgte tekster en perspektiverende debat om religionens voksende betydning, ikke bare i den muslimske verden men også i andre dele af verden samtidigt med, at den giver eksempler på, hvorledes den politiske lære af udviklingen udlægges forskelligt af forskellige muslimer i det komplekse og moderne urbane miljø, som findes i Cairo.

Jens M. Steffensen: *Islam – fra beduinkult til verdensreligion*

Jens M. Steffensen udgav i 2001 *Islam – fra beduinkult til verdensreligion*, der siden er kommet i flere oplag og nu også i 2. udgave (til denne artikel er brugt 2. udgave 2. oplag 2005). Bogen er opdelt i 11 kapitler, der historisk og tematisk behandler forskellige sider af religionen. Kap. 1 giver et rids af islams oprindelse, kap. 2 præsenterer *Hovedtræk af islams historie*, medens kap. 3 giver et rids af levet islam. Anden udgaven er udvidet med et særligt kapitel om *Islam i Europa* og dermed er tilgangen til stoffet givet. Islam kan kun forstås i en historisk kontekst, og med udviklingen gennem de sidste årtier fokuseres der med rette nu også på islam i en europæisk sammenhæng. En række tekster udvalgt af forfatteren udgør den største del af bogen (siderne 65 til 199) og begrundes på denne måde: ”Denne bog, til brug primært ved de gymnasiale uddannelsers undervisning i islam, bygger på den opfattelse, at forståelse ikke blot er ophobning af information, forståelse

forudsætter perspektiv og analyse. Den forholdsvis grundige gennemgang af islams op-
rindelse og udvikling skulle gerne give et tidsperspektiv, og det brede udvalg af tekster,
repræsenterende et vidt spektrum af holdninger og fokuspunkter, skulle tjene som red-
skaber ved analysearbejdet” (Steffensen 2005, 6). I overensstemmelse hermed gøres det i
kap. 1 læseren klart, at fremstillingen er ”dybt præget af, hvad muslimernes egne traditio-
ner og overleveringer fortæller” selvom bogen også i overensstemmelse med fagets for-
målsbeskrivelse vil give eksempler på, hvorledes ikke muslimske forskere på et viden-
skabeligt kritisk-metodisk grundlag har forsøgt at tolke personen Muhammed (Steffensen
2005, 7). Forfatteren gør sig også i præsentationen af religionen islam bestræbelser på at
anvende religionshistoriske betragtninger og en religionsvidenskabelig terminologi, ek-
sempelvis når det i præsentationen af det centrale *hanif*-begreb forklares, at Koranens
fortælling om Abrahams opførsel af Kaba’en i Mekka sammen med sønnen Ismael religi-
onshistorisk må betragtes som en myte.

Det er ingen nem sag i en undervisningsbog at komme hele vejen rundt, og i så hen-
seende savner Steffensens bog et klart formuleret fokus. Titlen antyder, at det er trans-
formationen af islam fra en tidlig arabisk kontekst (beduinkult) til en verdensreligion med
tilhængere på alle klodens kontinenter (verdensreligion), der er bogens sigte, og den ud-
vikling er bestemt central og vigtig. Men ret beset har islam meget lidt med beduinkult og
beduinkultur at gøre. Islam blev født i et urbant miljø, først i Mekka og siden i Medina,
og vel er det rigtigt, at der fandtes beduiner på Den Arabiske Halvø, men det er ikke dem,
der religionshistorisk er i fokus i de religiøse opgør, Koranen gør gældende. Modstander-
ne er de flergudsdyrkere (*mushrikun*), der dominerede Muhammeds barndomsby Mekka,
og over for dem introducerer han monoteismen, troen på den ene sande Gud. Allerede i
de mekkanske åbenbaringer er der referencer til andre tidligere profeter, der ligesom Mu-
hammed er blevet udvalgt af Gud til at modtage den guddommelige åbenbaring og over-
drage den til forskellige folkeslag. Med udvandringen til Medina udvides Koranens reli-
giøse opgør til også at omfatte kristendommen og jødedommen. Men hverken i de mek-
kanske eller i de medinensiske åbenbaringer er der positive udsagn om beduinerne, Kora-
nens *al-’arâb*. Det fremgår af de åbenbaringer der f.eks. findes i Sura 9.98; Sura 49.14 og
Sura 33.20 for blot at nævne nogle få. Der er ingen tvivl om, at de værdier, der gennem
500-tallet blev formuleret i Mekka, og som indgår i det religiøse system, Muhammed

føler sig kaldet til at gøre op med, hviler på elementer af præ-islamiske forestillinger, det den klassiske muslimske tradition betegner som *jahiliya*. Modsætningen mellem islam og det, der eksisterede før Muhammed er imidlertid i Koranens udsagn absolut, og derfor har det, Koranen anviser, ikke meget med beduin-kult at skaffe. Et sådant eksempel på orientalisme i Edward Saims forstand er ikke et monopol for vestlige forskere, samme tendens kan genfindes hos mange moderne muslimer. Forfatteren bringer en tekst af Seyyed Hossein Nasr (født 1933), hvor det samme gør sig gældende. Nasr skriver: ”Og de som lærte disse profetiske ord udenad (en reference til traditionerne, *hadith*) var ikke som moderne mennesker, hvis hukommelse er blevet sløvet af formaliseret undervisning i klasseværelser (der fik vi undervisere så den!, JBS) og af overdreven tillid til skrevne kilder, men de var nomader eller mennesker med nomadebaggrund, for hvem tale og litteratur var noget, der blev lært udenad” (Steffensen 2005, 95). Det er heller ikke korrekt, der var ingen nomader i Mekka, men derimod nok handelsfolk, der drev deres karavanehandel ofte ledsaget af vagter fra deres hjembyer, der var med dem for at sikre, at karavanerne ikke blev overfaldet. Mekkanerne var bofaste, ganske som den øvrige del af befolkningen på Den Arabiske Halvø. Der var bestemt en beduinkult, da Muhammed i ca. 610 modtog den første af det, han selv tolkede som guddommelige åbenbaringer, men det han satte i stedet havde intet med beduinkult at gøre. Den fik med åbenbaringen af dele af Sura 9 sin endelige dødsdom, da muslimerne i 630 erobrede Mekka, rensede Kaba'en og klart og uomtvisteligt gjorde gældende, at *jahiliyas* kult ikke længere havde noget at gøre i Mekka. Vi kan religionshistorisk dokumentere, at de riter, der siden indgik i den muslimske *hajj*, er påvirket og/eller inspireret af riter, der fandtes før islam, men det er en anden sag. Islam opfatter dem som riter, der genkalder det forløb, Abraham sammen med hustruen Hagar og sønnen Ismael måtte igennem, da de i sin tid i henhold til myten opførte Kaba'en som det første monoteistiske bedehus.

Steffensen forklarer i et af sine kapitler, at den betegnelse, den klassiske islamiske tradition gør brug af, når den skal henvise til tiden før islam (*jahiliya*) i anden halvdel af 1900-tallet blev nyfortolket og nu også kan anvendes for den virkelighed, der findes i den moderne muslimske verden selv. Til det formål er udvalgt en tekst af Sayyid Qutb (tekst 42), der gør det muligt for eleverne at diskutere, hvordan denne tolkning begrundes. Den udvalgte tekst er ét af flere eksempler på, at bogens intention formuleret i indledningen

opfyldes gennem sit varierede tekstudvalg. Der er mange og gode tekster til diskussion i timerne af den måde moderne muslimer forklarer og tolker islam, men det ændrer ikke ved, at betegnelsen beduin-kult er uhensigtsmæssig.

Det blev indledningsvis slået fast, at det andet indhold, der er at finde i bøger til brug for undervisningen i islam, og som er udkommet gennem det seneste årti, ligesom de ældre undervisningsbøger genspejler den kontekst, i hvilken de er udkommet. Det kan også aflæses af den indledning, Steffensen har medgivet sin bog. Islam er ikke længere en færdig og én gang for alle formuleret reference, men en dynamisk størrelse, og den dynamik er ikke blevet mindre i takt med, at islam har gjort sig gældende i geografiske rum, hvor den ikke tidligere var at finde. Den ændring sætter sig også sproglige spor. Dansk har mange låneord fra arabisk (algebra, magasin, razia og alkohol for blot at nævne enkelte), og i det moderne globale samfund, er der en række arabiske termer, der er blevet til danske ord uden de sproglige tilpasninger, der tidligere gjorde sig gældende. Ord som *haram*, *halal*, *zakat*, *ramadan*, *fatwa* og *jihad* er arabiske ord knyttet til islam, men indgår i alle moderne sprog og er i sig selv et udtryk for den tæthed og gensidige påvirkning, den globale virkelighed har forstærket og intensiveret. Derfor er det almindeligt også i nyere undervisningsbøger at anføre tekniske betegnelser, der gøres brug af i den religiøse sammenhæng, den enkelte bog ønsker at introducere sine læsere til. Det er helt selvfølgeligt, men kan også give anledning til uklarheder og misforståelser, der ret beset må betegnes som skadelige. Det er der desværre flere eksempler på i Steffensens bog. I bogens kapitel 6 om shi'a-islam, forklares det at shi'a-islam gennem det historiske forløb er blevet splittet i flere indbyrdes forskellige grupperinger (side 44ff). I den forbindelse skriver han efter at have forklaret om den skjulte imams genkomst: ”Men indtil det sker (imamens genkomst, JBS), må det muslimske fællesskab ledes af *mujahids*, religiøse eksperter” (Steffensen 2005, 45). Det er desværre ikke korrekt, og jeg vil formode, at langt de fleste undervisere, der har gjort brug af bogen, har haft elever, der har påvist dette. Den religiøse ekspert, der refereres til er en *mujtahid*, en der er i stand til at udvirke *ijtihad*, der oftest oversættes som ”fornyset tolkning”. På samme måde indledes kap. 5 *At leve som muslim* med et afsnit om fødsel, hvor det hedder: ”Ved et barns fødsel bliver *shahada*, den korte indledende bekendelse fra Koranen, hvisket ind i det højre øre”. Intet kan være mere rigtigt, og eleven gives et glimrende eksempel på et af mange ritualer, hverdagen i den mus-

limske verden er fuld af. Men eleven må også tro, at den muslimske trosbekendelse er at finde i Koranen, men det er den ikke. Dens første del er at finde i enkelte åbenbaringer men i en lidt anden ordlyd, end den er formuleret i *shadada* (se Sura 112 vers 1 og Sura 3 vers 2), og referencen i Koranen til Muhammed som Guds sendebud (*rasul*) er mange og hyppige. Mere skriftkyndige elever skal dog nok se til, at denne lille uklarhed rettes. En lignende mindre uklarhed er at finde i kapitel et, hvor *al-ansar* oversættes som ”vennerne” og ikke som vanligt ”hjælperne” og i kapitel tre, hvor det forklares at ”*Sharia*, islams lov, som senere vil blive omtalt nærmere, har Koranen som sit centrale grundlag, så en retslærd, en *ulama*, må først og fremmest være korankyndig” (Steffensen 2005, 24). Oplysningen er korrekt i sin substans, men ikke i sin terminologi. En lærd betegnes *alim*, *ulama* er flertal. I samme afsnit under overskriften *Temaer til dialog* hedder det, ”Omtrent sådan argumenterede utaziliterne” (Steffensen 2005, 18). Det rigtige er mutaziliterne, således som det rigtigt er anført i ordlisten side 202. Der er den forkerte betegnelse *mujahid* imidlertid anført som *mujadid* – og det er desværre også forkert.

Jeg er i nærlæsningen af bogen også faldet over en stærkt meningsforstyrrende fejloversættelse i en af de tekster, forfatteren har medtaget i sin bog. Nogle af disse er udvalgt for at dokumentere de betydelige modsætninger og spændinger, der eksisterer i de forskellige muslimske samfund rundt om i Europa, hvor grupper har organiseret sig i det samfund, de nu er bosat i. Det er også tilfældet i Frankrig, hvor en gruppe under ledelse af imamen for den store moske i Paris Dalil Boubakeur i december 1994 udsendte et *Charter vedrørende den muslimske kult*. Det er en central kilde og et af de første forsøg på fra fransk, muslimsk side at formulere sig i forhold til den sekulære franske republik. Oversættelsen af Charterets artikel 25 lyder: ”Menigheden er struktureret i overensstemmelse med to grundlæggende principper, som er påbudt i Koranen: opfordring til enhed (*al-ittihad*) og nødvendigheden af konkurrence (*ash-shoura*), og disse principper er på alle punkter forenelige med kravene om demokrati og principperne om menneskerettighederne” (Steffensen 2005, 139). Det der i oversættelsen er oversat med ”konkurrence” er i Charteret angivet med ”concertation”, retteligt ”diskussion”, ”rådslagning”, netop det der menes med det arabiske *shura*. Enhver der har prøvet at udgive lærebøger ved, at det kræver en meget stor indsats at komme alle uklarheder til livs. I den henseende kunne det måske være på sin plads at opfordre forlaget til større omhu i den redaktionelle fase. En omhyg-

gelig redaktør burde have fanget flere af de unøjagtigheder, der er påpeget, og en vågen redaktør ville også have sikret, at en række irriterende notehenvvisninger i bogen enten var blevet fjernet eller var blevet forklaret. Side 28 linie 4 har en henvisning 1) efter Niels Henrik Arendt, Haderslev. Jeg er ret overbevist om, at der engang i forfatterens manuskript var en henvisning til Arendts bog *Gud er større* (Arendt 1994), men der gives ingen forklaring på referencen, der derfor burde være slettet. På side 30 linie 19 er Naser Khader omtalt med en henvisning, der heller ikke kan findes. Side 49 linie 28 er der en henvisning ved omtalen af Jakob Skovgaard-Petersen; side 50 linie 24 en henvisning til Knut Vikør og side 53 linie 34 ved omtalen af Gilles Kepel, og de er heller ikke at finde. Niels Henrik Arendt og Knut Vikør optræder ikke i litteraturlisten siden 204-206. Derimod er notehenvvisningerne i de enkelte tekster altid omhyggeligt anført. Dog savnes en forklaring på, at uddraget i tekst 14 af Sura 4 her vers 171-173 før vers 153-158. En sidste fejl, der skal nævnes, er at finde side 20, hvor et kort forklarer, at det viser *Ymayyaderigets udbredelse år 750*. Det er faktisk det umayyadiske riges udstrækning der anføres. Det er for at undgå fejl som disse, at en redaktør knyttes til produktionen af lærebøger, og i dette tilfælde har vedkommende ganske enkelt ikke bestået!

Det turde stå klart, at der med Jens M. Steffensens bog er givet et godt redskab til en nuanceret gennemgang af religionen islam og af, hvordan muslimer har fortolket islam fra dengang, hvor islam var et anliggende for muslimer på Den Arabiske Halvø til nu, hvor danske gymnasier og HF-kurser tæller et voksende antal muslimske elever. Med de mange links bogen angiver side 207-208 og med de gode muligheder eleverne har for også andre steder at indhente information om islam og muslimer i alle tænkelige sammenhæng, er omstændighederne lagt til rette til meningsfulde og vedkommende diskussioner af islam og muslimer og til diskussion af forholdet mellem det mennesket ideelt og normativt støtter sig til og det, det i praksis håndhæver. De mest engagerede undervisere har med etableringen af Det Dansk-Egyptiske Dialogcenter i Cairo og Det Danske Institut i Damaskus mulighed for også at gennemføre studieture, om end det skal medgives, at det måske vil støde på modstand ikke mindst fra nervøse forældre. Men mulighederne for at gøre brug af disse to institutioner og deres vidtforenede netværk i planlægningen og gennemførelsen af udbytterige studieture er desuagtet til stede.

Kate Østergaard *Danske Verdensreligioner*

En helt anden tilgang til religionen islam præsenteres i en serie udgivet af Gyldendal med titlen *Danske Verdensreligioner*, hvis målsætning er at bidrage ”til at forny de gymnasiale uddannelsers religionsundervisning” (Østergaard 2006,7). Og fornyelse er der så sandelig tale om. Den traditionelle redegørelse for islams baggrund og fødsel er at finde også i denne undervisningsbog, men i bogens *Introduktion* fremhæves det, at ”Formålet med denne bog er at tilvejebringe undervisningsmateriale, som fokuserer på islam i en minoritetssituation i Danmark og de særlige forhold, som gør sig gældende i den forbindelse” (Østergaard 2006, 12). Der gøres i forlængelse heraf opmærksom på, at bogen ikke kan komme uden om de dramatiske hændelser, verden blev vidne til med terror-angrebene på New York og Washington 11. september 2001, og ”Det billede, der tegnes af islam i medier og i den stigende strøm af islambøger, er som oftest negativt, og islam ses som en trussel mod Vesten og demokratiske principper” (Østergaard 2006, 12). I introduktionen forklares det også, hvad det at drive feltstudier er, de vanskeligheder og de hensyn en sådan tilgang stiller forskeren over for. Det er alt sammen noget, der på inspirerende måde kan give eleverne en forståelse af, hvad studier i levet og levende religion kan være og måske i forbindelse med større skriftlige opgaver inspirere til gennemførelse af mindre studier i de forskellige lokale, religiøse miljøer, der findes i lokalsamfundet. Forfatteren er også omhyggelig med at introducere centrale religionshistoriske termer som myte (side 24) og ritual (side 140-141), og forskellige (religions)sociologiske begreber som minoritet (side 63) og konversion (side 194) og mere almene begreber som globalisering (side 268-269) defineres, ligesom der gives en introduktion til de islam-former, der præsenteres i bogen hentet fra den svenske islamforsker Jan Hjärpe. Dermed gøres det også eleverne klart, at muslimer er forskellige, agerer forskelligt, argumenterer forskelligt og mener forskelligt fordi der trækkes en klar skillelinie mellem religionens indhold, dens funktion og dens udøvers følelsesmæssige attituder. Positionerne i de forskellige sammenhænge er skematisk illustreret og forklaret, og bliver bogen igennem inddraget i de forklarende kapitler. Det er så op til læseren selv at gøre sig sine iagttagelser i de mange tekster, der præsenteres bogen igennem.

Islams historiske oprindelse gennemgås i kapitel 2 gennem en præsentation af islam i Danmark i tal og i tid. Dermed gøres det klart, at islam og muslimer i Danmark er et hi-

storisk fænomen og resultatet af en bevægelse, der tidligere gjorde islam synlig i dele af Mellemøsten, Afrika og Sydøstasien og giver dermed et belæg for den dynamik, islam bogen igennem hævdes at være i besiddelse af.

Den nye vinkel på islam og muslimer, der præsenteres som den nye series bærende idé, omsættes til praksis i bogens kapitel 3, hvor forfatteren for alvor begynder at øse af sine studier i de muslimske miljøer i Danmark i almindelighed og sine mangfoldige interview og samtaler med unge muslimer i særdeleshed. Det gøres klart, at ”Det er først og fremmest disse unge, der sammen med gruppen af etniske danskere, som er konverteret til islam, der sætter dagsordenen for en formulering af islam på dansk. De islamudtryk, der kommer ud af det, er imidlertid vidt forskellige. De spænder fra sekularisme over modernisme og traditionalisme til forskellige former for islamisme” (Østergaard 2006, 39). Det teoretiske grundlag for at forstå dette, er anført i kapitel 1 og kapitlets tekster er udvalgt for at give eksempler på, hvorledes religionens indhold, religionens funktion og den enkelte muslims engagement er bestemmende for, hvorledes de forskellige grupperinger konstituerer sig. Temaet elaboreres yderligere i kapitel 4 *Muslimer som minoritet i Danmark*, hvor forskellige former for integration præsenteres og perspektiveres ved en tekst med en 23-årig ung muslimsk kvinde, der er politisk aktiv som forkvinde for en forening af unge bosniere ved navn *Bonus*. I den forbindelse introduceres orientalisme-begrebet og dets betydning for mediedebatten om islam og muslimer, ligesom udvalgte tekster fokuserer på den anderledes måde, religiøse traditioner ofte kommer til at udtrykke sig på i diaspora-sammenhænge.

Internettet har haft en meget stor betydning for islam og muslimer ganske som tilfældet har været det for alle mulige andre grupperinger. Dets betydning præsenteres i kapitel 5, og det fremhæves med rette, at de nye muligheder, nettet har givet interesserede i hænde, har gjort det lettere også for unge muslimer at organisere sig, at udtrykke sig og at gøre sig synlige i forhold til omverdenen sammenlignet med de muligheder, forældrene havde, da de i sin tid ankom som enten arbejdsmigranter eller flygtninge. Forfatteren omtaler i kapitlet de betydelige metodiske vanskeligheder, der er involveret i brugen af de mange hjemmesider og de mange debatfora, hvor muslimer kan henvende sig for at spørge om dette eller hint. De vanskeligheder gælder naturligvis ikke kun muslimer, de gælder for alle brugere af nettet, men sammenholdt med de mange og præcise adresser, bogen giver

side 284 med klar angivelse af, hvilken tendens de enkelte sider har, skulle gøre det tillokkende for eleverne selv at bruge siderne ikke bare i forbindelse med undervisningen, men også i de mange andre sammenhænge, hvor islam diskuteres af eleverne. Muligheden er i hvert fald til stede.

Danske Verdensreligioner. Islam sætter fokus på islam som minoritetsreligion og i den forbindelse stilles der også skarpt på konversion, det at antage islam som sit religiøse fundament. Gennem denne eksponering præsenteres eleverne for de debatter, der også foregår blandt muslimer i Danmark om, hvordan islam skal tolkes og omsættes til daglig praksis. Bogen præsenterer en række centrale tekster, hvor synspunkter om dette klart formuleres, og som direkte inviterer eleverne til personlig stillingtagen. Der fokuseres flere steder på det forfatteren betegner som en ”resocialisering” i naturlig forlængelse af konverteringen (Østergaard 2006, 195. Samme begreb benyttes i Jensen og Østergaard 2007, 117 – en grundig undersøgelse af konverteringen til islam i Danmark). Jeg vil personligt mene, at der snarere er tale om en socialisering til det nye fællesskab, konvertitten indtræder i, men uanset dette er bevægelsen af meget stor betydning for den dynamik, der gennem de sidste år har præget de muslimske miljøer ikke bare i Danmark, men i alle dele af den vestlige verden, hvor muslimer har bosat sig. Hvad kan man tage over i islam, når man beslutter at udtale trosbekendelse og blive muslim? Det spørgsmål må kunne bringe livlige diskussioner i enhver undervisningstime, og vi kan af diskussionerne i øvrigt se, at det også diskuteres i mange andre sammenhænge.

Jens Formans *Muslimernes religion. Tro, praksis og sharia*

Jens Formans *Muslimernes religion. Tro, praksis og sharia* (Forman 2006) giver en mulighed for at sætte perspektiv på et af de mange områder, der engageret diskuteres af muslimer rundt om. I mediedækningen er der ofte stor fokus på *sharia*, og i debatten om islams forhold til moderniteten fastholder mange, at *sharia* er og bliver en spændetrøje for den troende muslim. Fremtrædende muslimske intellektuelle som Abu Zayd Nasr Hamid (Nasr Hamid 2004 og 2006), Muhammed Arkoun (Arkoun 2006), og Abdolkarim Soroush (Soroush 2000) har sammen med mange andre forsøgt at fastholde, at den traditionelle position islamisk ret har haft i den klassiske tradition bør tages op til fornyet overvejelse. Efter deres vurdering er der i fortolkningen af islam sket en forvridning, der med

den politiske ideologisering gennem de seneste årtier er blevet forstærket. Der er ikke tale om at ville gøre op med islamisk ret og *sharia*, men den overdrevne interesse, mange gennem tiden har investeret i en detaljeret og omfattende beskrivelse af, hvad der er *haram* og hvad der er *halal* har medvirket til at forhindre en reform af islamisk ret, en reform mange retslærde finder er afgørende for, at islamisk igen kan bidrage konstruktivt og positivt til udviklingen af moderne samfund i den muslimske verden. Samme interesse karakteriserer en række debat-fora på nettet (Østergaard 2006, 81 og Jensen og Østergaard 2007, 121f). Flere traditionelt retslærde har gennem tiden udtalt sig kritisk om samme tendens (Khomeini 1981, 130). Set på den baggrund er Formans bog velkommen fordi den så skarpt og konsekvent sætter fokus på netop *sharia*. Det gøres i indledningen klart, at bogen har flere anvendelsesmuligheder og det fremhæves med ret, at de 17 temaer, der er belyst gennem forfatterens udvalg af tekster gør bogen velegnet til projektet i samarbejde med historie og/eller samfundsfag (Forman 2006, 7).

Bogen har en række indledende kapitler, der på traditionel vis introducerer islam som et religiøst system ligesom der gives et kort og summarisk oversigt over den historiske udvikling den mellemøstlige del af den muslimske verden. Derefter følger et kapitel om *Troen*, der tager udgangspunkt i den formulering af troen, der er udviklet i den klassiske muslimske tradition, et kapitel om *Søjlerne*, hvor det med beklagelse må noteres, at hellig krig præsenteres som islams sjette søjle. Det anføres ganske vist, at ”Det er omstridt, om *jihad*, at ”antreng sig” for Guds sag, skal regnes som en sjette søjle, og om hvad den overhovedet indebærer” (Forman 2006,35). Det har forfatteren ganske ret i, men i den klassiske tradition og i det dogmatiske læresystem er *jihad* ikke medtaget som en søjle. Det har gennem tiden givet anledning til debat og i det militante radikaliserede miljø er der mange fortalere for, at *jihad* oprindeligt var en af islams søjler. Det var eksempelvis det synspunkt Muhammed Abd al-Faraj fremførte i en lille pjece med titlen *Den forsømte pligt*, der indgik som en af flere værker, der blev diskuteret af den gruppe, der i 1981 forrettede attentatet på den egyptiske præsident Anwar Sadat (Jansen 1986). Det ændrer imidlertid ikke ved det forhold, at den faktisk ikke blev en af søjlerne, og derfor er det desto mere beklageligt, at lade den fremstå som den sjette søjle. Det er derfor også problematisk, når det i teksten anføres: ”De 5 eller 6 søjler er 1) Trosbekendelsen; 2) Bønnen; 3) Fasten; 4) Almissen; 5) Valfarten; og eventuelt 6) Den hellige krig. For at være en

god muslim – hvad flertallet *ikke* er – skal alle pligter nøje overholdes” (Forman 2006,29). Der er i øvrigt flere unøjagtigheder i terminologien, *sunna* oversættes normalt som sædvane, men bliver hos Forman side 57 og 42 til ”stien som de trådte”, det gøres side 49 gældende, at ”Enhver moske er tilknyttet en skole (en retsskole)”, men det er ikke korrekt. De muslimer, der indfinder sig i moskeerne følger hver for sig én af de anerkendte retsskoler, men moskeen som institution er ikke med i en bestemt *madhab*. Side 17 forklares ayatollah som ”mærket af Gud”, det er retteligt ”Guds tegn”. Den oversigt over sunni og shia-islam, der er anført side 18 anfører de første tre kaliffer som ”Ideale herskere – også deres sunna er norm”. Det er retteligt de fire første kaliffer, således som det også anføres i tabellen under ”tradition” lidt længere nede. Det anføres under ”moske”, at de shia-muslimske moskeer er lukket for fremmede, men det er nu ikke min personlige erfaring. Men rigtigt er det, at det i mange små lokale moskeer opfattes som anmasende, når en ikke-muslim vil have tilfredsstillet sin kulturelle nysgerrighed! Redaktøren burde på kortet over valfartsruten side 34 have fanget det forkerte *Kabb’ah* og rettet det til Kaaba, den betegnelse for det hellige hus, der er valgt i bogen i øvrigt.

De 17 temaer, Forman har valgt ud til nærmere behandling, og som er suppleret med en bred vifte af forskellige tekster, er centrale og vedkommende for en diskussion af *sharia*, hvad enten det nu er i dens klassiske eller i dens moderne form. Der er i introduktionen til kapitel 5 redegjort for de forskellige kategorier, enhver handling kan placeres i (obligatorisk, ønskværdig, neutral, forkastelige og forbudt), men det ville have været ønskeligt, hvis *sharia* som helhed var blevet opdelt i de sfærer, hvor de forskellige retsinstanser i den klassiske periode faktisk have jurisdiktion. Der er ingen *qadi*, der har dømt i anliggender om troen, det har altid ligget udenfor den enkelte *sharia*-rets jurisdiktion, men vi kender til eksempler, hvor det politiske system fandt det formålstjenligt at statuere et eksempel, f.eks. i retssagen mod den store sufi al-Hallaj (henrettet i Bagdad i 922). Senere blev også juristen Ibn Taimiya (død 1328) stillet for retten, og abbasiderne gjorde et forsøg på fra kalifatets side at institutionalisere en bestemt teologisk opfattelse som obligatorisk for alle, der skulle ansættes i den kalifale administration, men det blev af principielle grunde modarbejdet af de ellers ofte indbyrdes uenige retslærde. Enige om deres fortsatte monopol på fortolkningen af islam, kunne de dog blive, og derfor tabte kalifferne magtkampen og ophævede omkring 850 igen *mihna’en* (Crone & Hinds 1983 og Za-

man 1997). Det samme gælder for retssystemerne i de moderne muslimske stater. I Ægypten oplevede Abu Zayd Nasr Hamid i 1990'erne, at bestemte islamistiske grupper havde held til at få ham dømt til skilsmisse fra sin kone i en retssag, der var blevet berammet med henvisning til *hisba*, det at fremme det gode og forhindre det onde. I talrige retssager forsøger kvinder i alle dele af den muslimske verden at få ændret den stærkt patriarkalske retstradition, der mange steder gøres gældende i forbindelse med skilsmisse. Jeg savner også tekster til belysning af den moderne debat om kodificering af islamisk lov, efter manges opfattelse en af de væsentligste forhindringer i udviklingen af en moderne variant af *sharia* (An-Na'im 2008).

Lærebøger om islam efter 11. September, 2001.

Terror-angrebene på New York og Washington 11. September 2001 har også sat sig spor i undervisningsmaterialet til religion, og direkte foranlediget af de mange spørgsmål, terrorhandlingerne rejste følte Ole Bjørn Petersen og Jens M. Steffensen sig kaldet til på faget religions vegne at gøre sig overvejelser. Det fremgår af forordet til *Konfrontation eller dialog? Islams rolle og ansvar i en globaliseret verden*: "Terrorangrebet 11. september 2001 har bl.a. betydet, at religionshistorikere og -lærere er blevet udnævnt til eksperter, der med største selvfølgelighed kunne svare på spørgsmålet som: Hvad er det for mennesker, der begår den slags terrorhandling? Har det noget med islam at gøre? Kan jeg blive klogere på deres handlinger ved at læse i koranen? Er der flere slags islam? Eller skal jeg gå i frygt for, at min fredelige grønthandler er en terrorist, der venter på sin chance?.....Betraget sådan er spørgsmålet "Hvordan skal vi forholde os til 11. september" et godt eksempel på de udfordringer, gymnasiereformen stiller religionsfaget overfor: Der bliver lyttet til os, og vi kan meningsfyldt indgå som én af de stemmer der prøver at formulere et svar. Vores faglighed gør os i stand til at se, om en problemstilling i sit væsen har noget med religion at gøre eller ej – og dermed kan vores faglighed være med til at bringe diskussionen videre" (Petersen & Steffensen 2006,3).

Bogen er opdelt i først en række tematiske kapitler med hver sin overskrift, hvor forskellige teoretiske synspunkter gøres gældende gennem præsentation af centrale intellektuelle, der på forskellig vis har bidraget med det begreber, debatten gør brug af f.eks. Francis Fukuyama, Samuel Huntington, Amin Maaluf, Edward Said, ayatollah Khomeini

og en række klassikere som Voltaire og John Locke. Jeg bliver endnu en gang nødt til at nævne, at forlaget også i denne publikation sløser med sit redaktionelle arbejde. Forfatteren Amin Maaluf omtales konsekvent som Amon Maalouf. Det kan forekomme pedantisk, men hvis vi skal fastholde rimelige krav til omhyggelighed i forbindelse med aflevering af eksempelvis større skriftlige opgaver, så styrker det ikke kravet, når Systime gang på gang producerer og sælger bøger, der ikke er ordentligt og omhyggeligt gennemarbejdet! Det ville klæde t forlag med fingeren på pulsen for så vidt angår viljen til at udgive velegnet, relevant og interessant materiale til undervisningsbrug redaktionelt at være gennemført omhyggelig. Kap. 1 fokuserer på *Vesten og den muslimske verden*, kap. 2 på *Forholdet til andre kulturer/religioner*, kap. 3 på *Muhammed, Koranen og Sharia*, kap. 4 på *Islams reaktion på den moderne verden* og kap. 5 på *Globalisering og globaliseret islam*. Bogen er således helt uden en traditionel religionshistorisk introduktion for alene at fokusere på de spørgsmål, der formuleres i indledningen. Det sidste kapitel 6 er noget rodet opdelt i underafsnit med *tekster 1* til *tekster 4 og 5* med hver et antal tekster, der er nummereret fortløbende. Et fint og aktuelt eksempel på, at byzantinsk overskuelighed er den del af det moderne! Men selvom det layoutmæssigt er rodet præsenteret rummer det et centralt antal tekster, der kan problematisere de mange spørgsmål, der har præget debatten om islam og muslimer, særligt blandt ikke-muslimer i Vesten, og hovedparten af de centrale og uomgængelige er med. Ud over de allerede omtalte gælder det Bernard Lewis, Ibn Warraq, Ernest Gellner, Andrew Rippin og Olivier Roy. De stillede spørgsmål og de udvalgte tekster besvarer ikke spørgsmålene entydigt, og ligger dermed i fin forlængelse af de introducerende kapitler, hvortil de enkelte tekst-afsnit knytter sig.

Gymnasiereformen har i forhold til tidligere nuanceret kravene til faget religion på flere måder, og der er nu indført flere niveauer, hvor eleverne på B-niveau i henhold til reglerne skal ”kunne analysere og vurdere en længe kompleks religiøs eller religionsfaglig tekst”. Forlaget *Systime* har taget denne bestemmelse op og lanceret en serie med titlen *Religionshistoriske Hovedværker*. Til serien har Esben Andreasen udvalgt en række *hadith* fra al-Bukharis kanoniske samling, der er blevet nyoversat af Ellen Wulff. Hun er som bekendt også ophavskvinde til den første fuldstændige oversættelse af Koranen til dansk. (wulff 2006 og Andreasen 2007) Samlingen rummer en lang række traditioner og

sikrer eleverne et kendskab til en af de traditionssamlinger, som også i samtiden benyttes af muslimer, når de skal forholde sig til islam og det at være muslim.

Andre lærebøger

Endnu et par lærebøger skal kort omtales, selvom de ikke specielt handler om islam og muslimer. Det gælder en bog om korstogene og en bog om det multikulturelle samfund, emner hvor islam og muslimer ifølge sagens natur må inddrages. Lars Peter Visti Hansens *Korstogene. Idé og virkelighed* (Hansen 2004) har som udgangspunkt Europa og europæisk historie, men da den europæiske udvikling fik ganske alvorlige konsekvenser for dele af den muslimske verden, er det på sin plads kort at omtale bogen her. Bogen er grundig i sin forklaring af korstogene og afdækker omhyggeligt de historiske forudsætninger for, at pave Urban II i 1095 fandt tiden moden til at opfordre det kristne Europa til at generobre Jerusalem. I relation til islam og muslimer præsenterer bogen en række centrale tekster, der kan bidrage til en øget indsigt i, hvorledes europæisk historie af indlysende grunde ofte opfattes anderledes af ikke-europæere. Den udvikling har gennem flere årtier også været i gang i det danske samfund som helhed, og det har givet anledning til tematiske bøger om det multikulturelle samfund – og det danske. Derfor er der til belysning af euro-islam flere gode tekster at hente i Allan Friis Clausen og Poul Storgaard Mikkelsens bog *Det multikulturelle samfund – og det danske* (Clausen og Mikkelsen 2006). Men ikke nok med at der gode perspektiverende tekster at hente, der er også fine introduktioner i kap. 1 til *Kultur og kulturmønstre*, i kap. 2 *Hvad er værdier? Relative og absolutte værdier* til diskussion af temaer, der i den offentlige debat ofte forveksles og i kap. 3 *Synsvinkler på det multikulturelle samfund* til en brugbar begrebsafklaring for eleverne.

Afsluttende bemærkninger

Afslutningsvis skal opmærksomheden henledes på en række bøger, der ikke er udarbejdet som egentlig undervisningsbøger, men som rummer synspunkter og analyser, der på mange måder kan bruges i faget religion. Det gælder først og fremmest bøger om og af centrale personer i det muslimske miljø: Anders Rou Jensen: *Islam på jysk. Abdul Wahid Pedersen – fra hippie på Djursland til imam på Nørrebro* (Jensen 2006), Sherin Khan-

kan: *Islam og forsoning – en offentlig sag* (Khankan 2006) og Aminah Tønnsen Echammari: *Islam i europæisk klædedragt. Stof til eftertanke og selvransagelse* (Echammari 1998). Nævnes skal også Lene Kühles *Moskeer i Danmark – islam og muslimske bede-steder* (Kühle 2006), hvor de enkelte moskeer analytisk rubriceres i overensstemmelse med en systematik, der omhyggeligt præsenteres i bogens første kapitler og analytisk gennemføres i kap. 5, 6 og 7. Det formulerede ønske om at afdække islam i en dansk sammenhæng som en minoritetsreligion, der findes hos Kate Østergaard og Tina Gudrun Jensen, kan allerede spores i Karen-Lise Johansens *Muslimske stemmer. Religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark* (Johansen 2004), i bidrag i antologien *Islam i bevægelse*, redigeret af Mona Sheikh, Fatih Alev, Noman Malik og Barbar Baig (Sheikh et al. 2003) og i antologien *At være muslim i Danmark*, redigeret af Lise Paulsen Galal og Inge Liengaard (Galal & Liengaard 2003). Tendenserne blandt unge muslimer er også behandlet i Garbi Schmidts i *Muslim i Danmark – muslim i verden. En analyse af muslimske ungdomsforeninger og muslimsk identitet i årene op til Muhammed-krisen* (Schmidt 2007). I disse bøger er der mange synspunkter at hente, og det gør samlet, at det i dag ikke længere er forbundet med store vanskeligheder, at knytte en for eleverne direkte forbindelse mellem islams normative udsagn, som de formuleres og udtrykkes i teksterne på den ene side, og den måde levende muslimer gennem historien har og i dag fortsætter med at fortolke islam.

Referencer

- Abu Zaid Nasr Hamid, 2004: *Rethinking the Qur'an: Towards a Humanistic Hermeneutics*, Humanistic University Press, Amsterdam.
- 2006: *Reformation of Islamic Thought. A Critical historical Analysis*, Humanistic University Press, Amsterdam.
- Algar, Hamid, 1981: *Islam and Revolution. Writings and Declarations of Imam Khomeini*, translated and annotated by Hamid Algar, Mizan Press, Berkeley.
- Alster, Bent, 1972: *Gads religionshistoriske tekster*, Gads Forlag, København.
- Andreasen, Esben, 2007: *Al-Bukhari: Hadith-samling*, uddrag ved Esben Andreasen, oversat af Ellen Wulff, Systime, Århus.

- Andreasen, Rikke, 2007: *Der er et yndigt land; medier, minoriteter og danskhed*, Tiderne Skifter, København.
- An-Na'im, Abdullahi Ahmed, 2008: *Islam and the Secular State. Negotiating the Future of Shari's*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Arendt, Niels Henrik, 1994: *Gud er større*, Anis, Frederiksberg.
- Arkoun, Muhammed, 2006: *Islam. To reform or to subvert?* Saqi Books, London.
- Asmussen, Jes P., 1972: *Tekster til islam*, Gyldendal, København.
- Bay, Sv. Aage, 1961: *Fremmede religioner i nutiden*, Gyldendal, København. (Bogen er siden udkommet i mindst 18. oplag).
- Brix, Helle Merete, 2008: *Mod mørket*, Lysias, Odense.
- Brix, Helle Merete; Lars Hedegaard & Torben Hansen, 2003: *I krigens hus. Islams kolonisering af Vesten*, Hovedland, Beder.
- Clausen, Allan Friis & Poul Storgaard Mikkelsen, 2006: *Det multikulturelle samfund – og det danske*, Systime, Århus.
- Coleman, David & Eskil Wadensjö, 1999: *Indvandringen til Danmark. Internationale og nationale perspektiver*, Spektrum, København.
- Crone, Patricia & Martin Hinds, 1983: *God's Caliph. Religious Authority in the first Centuries of Islam*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Echammari, Aminah Tønnsen, 1998: *Islam i europæisk klædedragt. Stof til eftertanke og selvransagelse*, Fremad, København.
- Faraj, Muhammed Abd al-, 1986: *The Neglected Duty. The Creed of Sadat's Assassins and Islamic Resurgence in the Middle East*, udgivet og oversat af Johannes J.G. Jansen, MacMillan Publishing Company, New York & London.
- Forman, Jens, 2006: *Muslimernes religion. Tro, praksis og sharia*, Systime, Århus.
- Galal, Lise Paulsen & Inge Liengaard, 2003: *At være muslim i Danmark*, Anis, Frederiksberg.
- Hansen, Peter Visti, 2004: *Korstogene. Idé og virkelighed*, Gyldendal, København.
- Harding, Jeremy, 2000: *The uninvited. Refugees at the Rich Man's Gate*, Profile Books, London.
- Hervik, Peter, 2002: *Mediernes muslimer. En antropologisk undersøgelse af mediernes dækning af religionerne i Danmark*, Nævnet for Etnisk Ligestilling, København.

- Hussain, Mustafa; Ferruh Yalmaz & Tim O'Connor, 1997: *Medierne, minoriteterne og majoriteten – en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark*, Nævnet for Etnisk Ligestilling, København.
- Ihle, Annette Haaber, 2007: *Magt, medborgerskab og muslimske friskoler i Danmark*, Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, København.
- Jacobsen, Brian, 2006: "Muslimer i Danmark: en kritisk vurdering af antalsopgørelser", trykt i Margit Warburg & Brian Jacobsen (red.), 2007: *Tørre tal om troen: religionsdemografi i det 21. århundrede*, Forlaget Univers, Højbjerg.
- Jensen, Andres Rou, 2006: *Islam på jysk. Abdul Wahid Petersen – fra hippie på Djursland til imam på Nørrebro*, Politikens Forlag, København.
- Jensen, Tim (red.), 1994: *Islam i skolen I-II*, Københavnerstudier i tosprogethed bind 20 og 21, Danmarks Lærerhøjskole, København.
- Jensen, Tina Gudrun & Kate Østergaard, 2007: *Nye muslimer i Danmark. Møder og omvendelser*, Forlaget Univers, Højbjerg.
- Johansen, Karen-Lise, 2002: *Muslimske stemmer. Religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark*, Akademisk Forlag, København.
- Karsh, Efraim, 2007: *Islamic Imperialism. A History*, Yale University Press (updated version), New Haven & London.
- Kepel, Gilles, 1991: *La revanche de dieu*, Seuil, Paris.
- 1992: *Gud tager revanche: kristne, jøder og muslimer generobrer verden*, Gyldendal, København. Oversat til dansk af Gina Schmidt og Erik Jerlung.
- Khankan, Sherin, 2006: *Islam og forsoning – en offentlig sag*, Lindhardt og Ringhof, København.
- Kristjandottir, Bergthora S., 2006: *Evas skjulte børn. Diskurser om tosprogede elever i det danske nationalcurriculum*, København: Danmarks Pædagogiske Universitet (ph.d.-afhandling, ikke publiceret).
- Kristjansdottir, Bergthora S og Lene Timm, 2007: *Tvetunget uddannelsespolitik: dokumentation af etnisk ulighed i folkeskolen*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, Frederiksberg.
- Kühle, Lene, 2006: *Moskeer i Danmark – islam og muslimske bedesteder*, Forlaget Univers, Højbjerg.

- Madsen, Jacob Gaarde, 2000: *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrer-spørgsmål*, Magtudredningen, Århus.
- Mikkelsen, Flemming, 2007: *Indvandring og Integration*, Akademisk Forlag, København.
- Pedersen, Johannes, 1952: *Muhammedansk mystik*, Verdensreligionernes Hovedværker Bind 10, Gyldendal, København.
- Pedersen, Johannes & Svend M. Søndergaard, 1999: *Islamisk mystik*, Spektrum, København.
- Petersen, Ole Bjørn & Jens M. Steffensen, 2006: *Konfrontation eller dialog? Islams rolle og ansvar i en globaliseret verden*, Systime, Århus.
- Rasmussen, Hans Kornø, 2008: *Den danske stamme. En befolkningshistorie*, Politikens Forlag, København.
- Sandahl, Nils, 2004: *Islams ansigter. Muslimske retninger i Danmark*, Tiderne Skifter, København.
- Schmidt, Garbi, 2007: *Muslim i Danmark – muslim i verden. En analyse af muslimske ungdomsforeninger og muslimsk identitet i årene op til Muhammed-krisen*, Universitetsstrykkeriet, Uppsala.
- Schmidt, Gina & Bent Jørgensen, 1991: *Islamisk mystik i Senegal. En indre Jihad*, Munksgaard, København.
- Sheikh, Mona; Fatih Alev, Noman Malik & Barbar Baig, 2003: *Islam i bevægelse*, Akademisk Forlag, København.
- Skovgaard-Petersen, Jakob, 1995: *Moderne islam. Muslimer i Cairo*, Gyldendal, København.
- Slot-Henriksen, Rolf, 2005: *Erobring og besættelse. Muslimske originaldokumenter om kolonisering af Danmark*, Forskningsforlaget Rafael, Nordborg.
- Soroush, Abdolkarim, 2000: *Reform, Freedom, and Democracy in Islam. Essential Writings of Abdolkarim Soroush*, translated, edited and with a critical introduction by Mahmoud
- Sadri and Ahmad Sadri, Oxford University Press, Oxford.
- Steffensen, Jens M., 2001: *Islam – fra beduinkult til verdensreligion*, Systime, Århus.

Thomsen, Jens Peter Frølund, 2006: *Konflikten om de nye danskere*, Akademisk Forlag, København.

Undervisningsministeriet Hjemmeside: www.uvm.dk

Wulff, Ellen, 2006: *Koranen*, Forlaget Vandkunsten, København.

Zaman, Muhammad, 1997: *Religion and Politics under the early Abbasids*, Brill, Leiden.

Østergaard, Kate, 2006: *Danske Verdensreligioner. Islam*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, København.

Jørgen Bæk Simonsen er professor og dr. phil. ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet. Jørgen Bæk Simonsen har gennem mange år arbejdet med islam og muslimer – både i en arabisk-mellemøstlig sammenhæng og i dansk/europæisk sammenhæng.